Azərbaycan dili, milli kimlik və dövlətçilik məfkurəsi

Prezident İlham Əliyevin dil siyasətinin elmi-fəlsəfi əsasları

Müasir qloballaşma şəraitində dil məsələsi yalnız kommunikativ funksiya ilə məhdudlaşmır, milli kimliyin, tarixi yaddaşın, mədəni suverenliyin və dövlətçilik ideologiyasının əsas sütunlarından biri kimi çıxış edir. Prezident İlham Əliyevin Azərbaycan dilinin qorunması ilə bağlı ardıcıl və təkidli mövqeyi bu məsələni sırf filoloji problem səviyyəsindən çıxararaq strateji dövlət siyasəti müstəvisinə gətirir. Dövlət başçısının müsahibədə vurğuladığı kimi, "dil insanları birləşdirir, əhalini birləşdirir və dövlətçiliyin əsas atributlarından biridir". Bu yanaşma dilin yalnız ünsiyyət vasitəsi deyil, milli varlığın ontoloji əsaslarından biri kimi dəyərləndirildiyini göstərir.

Prezident İlham Əliyevin yanaşmasında dil dövlətçiliyin fundamental atributu kimi təqdim olunur. Bayraq, gerb və himn kimi rəmzlərlə eyni sırada dəyərləndirilən dil milli birlik və siyasi suverenliyin təminatçısı kimi şərh edilir. Dövlət başçısının "dil dövlətçiliyin əsas atributlarından biridir, bəlkə də birincisidir" fikri klassik sosiolinqvistika və dil ideologiyası nəzəriyyələri ilə səsləşir. E.Haugen və J.Fişman kimi alimlərin dilin milli identikliyin strukturlaşdırıcı əsas elementi olması barədə qənaətləri Prezidentin "dil millətı millət edir" tezisində siyasi-diskursiv ifadəsini tapır.

Müsahibədə xüsusi diqqətçəkən məqamlardan biri dilin müstəmləkəçilik şəraitində qorunub saxlanılması faktıdır. Prezident İlham Əliyev Azərbaycan xalqının "əsrlər boyu müstəmləkəçilik şəraitində yaşamasına baxmayaraq, dilini qoruyub saxlamasını böyük nailiyyət" kimi qiymətləndirir və vurğulayır ki, "bu gün danışdığımız Azərbaycan dili bizim ulu babalarımızın danışdığı dildən fərqlənmir". Bu fikir linqvokulturoloji baxımdan dilin yalnız kommunikasiya vasitəsi deyil, eyni zamanda, mədəni müqavimət mexanizmi olduğunu təsdiqləyir. Dil burada kollektiv yaddaşın daşıyıcısı və assimilyasiya təzyiqlərinə qarşı dayanıqlılıq amili kimi çıxış edir.

Prezident İlham Əliyevin xarici leksik vahidlərin nəzarətsiz istifadəsinə qarşı mövqeyi normativ dilçilik çərçivəsini aşaraq milli psixologiya və identiklik məsələsinə bağlanır. Dövlət başçısı qeyd edir ki, "bəzən bilərəkdən, bəzən bilməyərəkdən dilimizə daxil olan xarici kəlmələr dilimizi zənginləşdirmir və milli kimliyimizi damcı-damcı sarsıdır". Bu yanaşma müasir dilçilikdə "dil eroziyası" və "identiklik aşınması" anlayışları ilə səsləşir. Prezidentin fikrincə, "dil pozulandan sonra milli kimlik gedəcək, milli kimlik gedəndən sonra isə dövlətçilik təhlükə altına düşəcək". Bu fikir dil–kimlik–dövlət əlaqəsinin strateji mahiyyətini açıq şəkildə ortaya qoyur.

Müsahibədə Azərbaycan dilinin zənginliyi və funksional universallığı da xüsusi vurğulanır. Prezident İlham Əliyev bildirir ki, "bizim dilimiz çox zəngindir, istənilən fikri ifadə etmək, istənilən şeiri yazmaq mümkündür". Bu yanaşma dilin elmi, bədii və ictimai diskurs üçün tam yetərli resurslara malik olduğunu təsdiqləyir və Azərbaycan dilinin "kölgə dil" deyil, müstəqil və tamhüquqlu milli dil statusunu ideoloji baxımdan möhkəmləndirir.

Prezidentin diqqət çəkdiyi mühüm məsələlərdən biri də diaspor mühitində dilin qorunması problemidir. O vurğulayır ki, "üçüncü-dördüncü nəsil azərbaycanlıların bəziləri artıq ana dilini bilmir" və bu hal milli identiklik baxımından ciddi təhlükədir. Bu kontekstdə onlayn Azərbaycan dili məktəblərinin yaradılması təşəbbüsü Prezident tərəfindən "zəruri və qaçılmaz addım" kimi dəyərləndirilir. Bu yanaşma dil siyasətinin müasir texnoloji alətlərlə reallaşdırılmasının bariz nümunəsidir.

Prezident İlham Əliyevin jurnalistlərə, yazıçılara, şairlərə və ziyalılara ünvanladığı çağırış dil siyasətində ictimai məsuliyyət prinsipini ön plana çıxarır. Dövlət başçısı xüsusilə vurğulayır ki, "efir məkanında ən çox danışan jurnalistlərdir və onların dil məsuliyyəti daha böyükdür". Media dili dil normalarının formalaşmasında əsas mexanizm olduğu üçün Prezidentin "xarici kəlmələrdən istifadə etməyin" çağırışı normativ və ideoloji xarakter daşıyır.

Nəticə etibarilə, Prezident İlham Əliyevin müsahibəsində Azərbaycan dili məsələsi təkcə filoloji və ya mədəni problem kimi deyil, strateji təhlükəsizlik, milli kimlik və dövlətçilik məsələsi kimi təqdim olunur. Dövlət başçısının "Azərbaycan dilini qorumaq hər birimizin vəzifəsidir" fikri bu məsələnin ümummilli məsuliyyət daşıdığını göstərir. Dilin qorunması tarixi yaddaşın, milli psixologiyanın, diaspor siyasətinin və gələcək nəsillərin intellektual-mədəni formalaşmasının əsas şərti kimi dəyərləndirilir. Bu yanaşma müasir sosiolinqvistika, linqvokulturologiya və dil ideologiyası nəzəriyyələri ilə tam səsləşir və Azərbaycan dil siyasətinin elmi-fəlsəfi əsaslarını sistemli şəkildə ortaya qoyur.

Alimlərin üzərinə düşən prioritet vəzifələrdən biri normativ dilçiliklə real dil istifadəsi arasında tarazlığın qorunmasıdır. Normativlik yalnız qadağalar və məhdudiyyətlər sistemi deyil, dilin daxili qanunauyğunluqlarına, tarixi inkişaf trayektoriyasına və funksional ehtiyaclarına əsaslanan elmi legitimlik mexanizmidir. Prezident İlham Əliyevin müsahibədə vurğuladığı kimi, "Azərbaycan dilini qorumaq sadəcə qadağalar tətbiq etmək deyil, dərin məntiqə əsaslanan bir zərurətdir". Bu fikir normativliyin inzibati deyil, elmi əsaslı mexanizm kimi dərk olunmasını tələb edir.

Bu mənada, alimlər dilin "saflığı" anlayışını emosional və ideoloji kateqoriya

səviyyəsindən çıxararaq elmi ölçülərlə əsaslandırmalıdırlar. Prezident İlham Əliyev açıq şəkildə qeyd edir ki, "bəzən bilərəkdən, bəzən bilməyərəkdən dilimizə daxil olan xarici kəlmələr dilimizi zənginləşdirmir" və əlavə edir ki, "o kəlmələri işlədənləri də daha ağıllı etmir". Bu mövqe normativ dilçilikdə "leksik zərurət" prinsipinin əsas meyar kimi götürülməsinin vacibliyini göstərir.

Əgər Azərbaycan dilində mövcud olan leksik vahidlər funksional baxımdan kommunikativ ehtiyacı tam ödəyirsə, onların kənar sözlərlə əvəzlənməsi elmi baxımdan əsaslandırılmamış dil müdaxiləsi kimi qiymətləndirilməlidir. Prezidentin "bizim dilimiz çox zəngindir, istənilən fikri ifadə etmək mümkündür" fikri məhz bu elmi yanaşmanın siyasi-diskursiv ifadəsidir. Bu kontekstdə alimlərin mövqeyi dövlət başçısının "xarici kəlmələr dilimizi pozur, zənginləşdirmir" tezisi ilə tam səsləşməlidir.

Burada alimlərin əsas vəzifəsi dil normalarını yalnız təsbit etmək deyil, onların yaranma səbəblərini, tarixi köklərini və kulturoloji funksiyalarını izah etməkdən ibarətdir. Prezident İlham Əliyev dilin tarixi davamlılığını xüsusi vurğulayaraq bildirir ki, "bu gün danışdığımız Azərbaycan dili bizim ulu babalarımızın danışdığı dildən fərqlənmir və bu, böyük nailiyyətdir". Bu fikir normanın tarixi yaddaşla əlaqəsini göstərir və alimlərin normativ qaydaları izah edərkən diaxron aspektə xüsusi diqqət yetirməli olduqlarını ortaya qoyur.

Normativ qaydanın elmi əsaslandırılması onun cəmiyyətdə qəbulunu asanlaşdırır və dili inzibati təzyiq alətinə çevrilməkdən qoruyur. Prezidentin "biz dili inzibati üsullarla deyil, şüurlu şəkildə qorumalıyıq" məzmunlu fikirləri bu yanaşmanı açıq şəkildə dəstəkləyir. O vurğulayır ki, "bu məsələ sadəcə belə dedim, elə dedim deyil, bunun çox dərin layları var". Məhz həmin "dərin layların" elmi şəkildə açılması alimlərin üzərinə düşən əsas missiyadır.

Prezident İlham Əliyevin "damcı-damcı sarsılma" metaforası normativ dilçilik üçün mühüm metodoloji açardır. "Bəlkə də özümüz hiss etmirik, amma yad elementlər milli kimliyi damcı-damcı sarsıdır" fikri dil normalarının yalnız struktur deyil, psixoloji və kulturoloji təsir gücünə malik olduğunu göstərir. Bu baxımdan alimlər normativliyi yalnız dil faktı kimi deyil, milli şüurun formalaşmasında iştirak edən mexanizm kimi şərh etməlidirlər.

Nəhayət, Prezidentin "dil əldən gedəndən sonra milli kimlik gedəcək, milli kimlik gedəndən sonra isə dövlətçilik təhlükə altına düşəcək" fikri alimlərin fəaliyyətinə strateji məsuliyyət yükləyir. Bu məsuliyyət normativ dilçiliyi yalnız qrammatik və leksik normalar sistemi kimi deyil, milli təhlükəsizliklə bağlı elmi sahə kimi dərk etməyi tələb edir. Deməli, alimlərin əsas vəzifəsi dilə inzibati qoruma mexanizmi tətbiq etmək deyil, dilin elmi əsaslarla qorunmasını təmin etmək, cəmiyyətə normanın məntiqini anlatmaq və dili milli kimliyin şüurlu daşıyıcısına çevirməkdir.

Müasir Azərbaycan dilinin qarşısında duran əsas problemlərdən biri terminoloji sistemin qeyri-sabitliyidir. Elmi terminlərin nəzarətsiz şəkildə alınması, paralel termin variantlarının mövcudluğu və milli termin yaradıcılığının zəifləməsi dilin elmi funksionallığını təhlükə altına salır. Bu baxımdan alimlərin prioritet vəzifəsi milli terminoloji bazanın sistemli şəkildə işlənməsi və vahid elmi standartların müəyyənləşdirilməsidir.

Terminologiya məsələsində alimlərin fəaliyyəti yalnız dilçiliklə məhdudlaşmamalı, sahə mütəxəssisləri ilə koordinasiyalı şəkildə aparılmalıdır. Terminoloji xaosun qarşısını almaq dilin elmi nüfuzunu qorumaqla yanaşı, onun tədris və kütləvi kommunikasiya mühitində də sabitliyini təmin edir. Bu sahədə passiv mövqe dilin elmi diskursdan tədricən sıxışdırılmasına gətirib çıxara bilər.

Alimlərin fəaliyyət sahələrindən biri də ictimai diskursun sistemli şəkildə müşahidə və təhlilidir. Televiziya, mətbuat, sosial media və siyasi çıxışlarda istifadə olunan dil formaları Azərbaycan dilinin aktual inkişaf istiqamətlərini müəyyənləşdirən əsas mənbələrdir. Burada alimlərin vəzifəsi tənqidçi mövqedən çıxış etmək deyil, dilin funksional deformasiyalarını elmi əsaslarla üzə çıxarmaq və alternativ modellər təklif etməkdir.

Xarici leksik vahidlərin əsassız şəkildə yayılması, sintaktik modellərin digər dillərin təsiri ilə transformasiyası və semantik sürüşmələr dilin daxili sisteminə təsir göstərən amillər kimi təhlil olunmalıdır. Bu kontekstdə diskurs analizi alimlər üçün yalnız nəzəri metod deyil, dil siyasətinin praktik alətinə çevrilməlidir.

Azərbaycan dilinin zəngin leksik-semantik potensialının elmi dövriyyəyə cəlb olunması alimlərin üzərinə düşən əsas prioritetlərdən biridir. Arxaik, dialekt və tarixi leksikanın müasir kommunikativ ehtiyaclara uyğun şəkildə yenidən funksionallaşdırılması dilin daxili resurslarına söykənən inkişaf modelini təmin edə bilər. Bu, dilin "kənar kəlmələrə ehtiyacı yoxdur" tezisini elmi əsaslandırılmış mexanizmini formalaşdırır.

Bu proses mexaniki dirçəltmə deyil, semantik adaptasiya və funksional yenilənmə yolu ilə aparılmalıdır. Alimlərin burada əsas rolu dilin tarixi qatlarını müasir diskursla əlaqələndirən elmi körpülər qurmaqdır.

Alimlərin fəaliyyətinin mühüm istiqamətlərindən biri dilçilik elminin cəmiyyətə açıq şəkildə təqdim edilməsidir. Dil normaları yalnız akademik nəşrlərdə mövcud olduqda, onların ictimai təsir gücü məhdud qalır. Bu baxımdan alimlər tədris materiallarının, dərsliklərin, elmi-populyar mətnlərin və media çıxışlarının hazırlanmasında fəal iştirak etməlidirlər.

Təhsil sistemində dilin normativ modeli ilə real ünsiyyət dili arasında əlaqənin qurulması gənc nəslin dil şüurunun formalaşmasında həlledici rol oynayır. Bu prosesdə alimlərin passiv müşahidəçi deyil, aktiv formalaşdırıcı mövqedə çıxış etməsi əsas prioritet kimi çıxış edir.

Dilçilik baxımından alimlərin üzərinə düşən vəzifələr yalnız dilin qorunması ilə məhdudlaşmır, onun elmi əsaslarla inkişaf etdirilməsini, normativliyinin legitimləşdirilməsini və ictimai diskursda funksional davamlılığının təmin edilməsini əhatə edir. Azərbaycan dili ilə bağlı dövlət diskursunda səsləndirilən çağırışlar alimlər üçün ideoloji deyil, metodoloji və elmi məsuliyyət manifesti kimi qəbul edilməlidir.

Bu kontekstdə alimlərin əsas prioritetləri normativ tarazlığın qorunması, terminoloji sistemin sabitləşdirilməsi, ictimai diskursun elmi nəzarəti və dilçilik elminin ictimailəşdirilməsi istiqamətində kompleks fəaliyyət proqramının həyata keçirilməsidir.

Eyni zamanda, dilin ideoloji səviyyədə qorunması onun elmi əsaslarla tənzimlənməsini zəruri edir. Burada dilçilik elmi və alimlər milli dil siyasətinin intellektual dayağı rolunu oynayır. Normativliklə real dil praktikası arasında tarazlığın qorunması, terminoloji sistemin sabitləşdirilməsi, ictimai diskursun elmi təhlili və leksik-semantik resursların aktivləşdirilməsi alimlərin üzərinə düşən əsas prioritetlər kimi çıxış edir. Bu fəaliyyət istiqamətləri olmadan dilin "saflığı" anlayışı deklarativ çağırış səviyyəsində qalmaq təhlükəsi ilə üzləşə bilər.

Beləliklə, Azərbaycan dilinin qorunması və inkişafı dövlət iradəsi ilə elmi məsuliyyətin sintezini tələb edən kompleks prosesdir. Dövlət diskursu strateji istiqaməti müəyyən edir, dilçilik elmi isə bu istiqamətin həyata keçirilməsini elmi legitimliklə təmin edir. Bu sintez nəticəsində Azərbaycan dili yalnız keçmişin mirası kimi deyil, müasir və gələcək nəsillər üçün funksional, zəngin və davamlı milli ünsiyyət sistemi kimi formalaşır. Nəticə etibarilə, Azərbaycan dilinin taleyi nə yalnız inzibati qərarlarla, nə də təkcə akademik müzakirələrlə müəyyənləşir. Onun davamlılığı dövlət, alimlər və cəmiyyət arasında qurulan qarşılıqlı məsuliyyət modelindən asılıdır. Bu modelin uğuru isə dilin həm ideoloji dəyər, həm də elmi sistem kimi paralel şəkildə qorunub inkişaf etdirilməsindən keçir.

Vəfa ABDULLAYEVA-NƏBİYEVA,
AMEA Nəsimi adına
Dilçilik İnstitutunun şöbə müdiri, dosent

Xalq qəzeti .- 2026.- 17 yanvar (№10).- S.6.